

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

Мул Сергій Анатолійович

УДК 159.9:351.746.1(043.3)

**ПСИХОЛОГІЯ ГОТОВНОСТІ ОФЦЕРА-ПРИКОРДОННИКА
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології навчання імені І. О. Синиці

Науковий консультант

дійсний член НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор психологічних наук, професор **Максименко Сергій Дмитрович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, директор

Офіційні опоненти:

член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Бондаренко Олександр Федорович**, Національний лінгвістичний університет, кафедра психології, завідувач;

доктор психологічних наук, професор **Осьодло Василь Ілліч**, Гуманітарний інститут Національного університету оборони імені Івана Черняхівського, начальник;

доктор психологічних наук, професор **Матеюк Олег Анатолійович**, Національна академія Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького, кафедра психології та морально-психологічного забезпечення, професор

Захист відбудеться «30» червня 2016 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий «25» травня 2016 року

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

А. М. Грись

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Реформування правоохоронної системи України і її складової частини – Державної прикордонної служби України, вимагає зміни пріоритету в охороні державного кордону від правоохоронної спрямованості на організацію військових форм захисту державного кордону.

Розпочате реформування змінює і професійний вектор діяльності офіцера-прикордонника та акцентує відповідальність за своєчасно прийняті управлінські рішення, грамотно вибудовані дії, які характеризують професійно-особистісний розвиток офіцера, його ставлення до посадової діяльності, професії військового.

Такі зміни є актуальними і для офіцерів Державної прикордонної служби України, оскільки щоденна, динамічна оперативно-службова діяльність, що виникає на державному кордоні, зберігає і просуває по службі саме ініціативних, грамотних, професійних офіцерів-керівників. Саме через надійність охорони державного кордону проявляється весь спектр психології готовності офіцерів-прикордонників до професійної діяльності.

Прикордонна діяльність офіцера тісно переплітається з військовими, правовими, психологічними, соціальними, економічними, культурними, етичними суспільними нормами не лише своєї Батьківщини, але й з нормами країн, з якими налаштовані міжнародні сполучення. Через таку різноманітність чинників, які необхідно повсякчас враховувати у своїй діяльності, дослідження психології готовності до професійної діяльності, є актуальним, усвідомлення офіцером-прикордонником своїх особистісних характеристик і розуміння необхідності їх розвитку, а отже, удосконалення професіоналізму прикордонника є вкрай необхідним.

Досягнення мети особистісного зростання через вивчення психологічної готовності до навчання, стресу, застосування зброї і бойової техніки, бойових дій, прикордонного пошуку, прикордонного контролю, оперативної діяльності є вузько направленим. Вивчення ж психології готовності саме до прикордонної діяльності офіцера дає змогу зміни ракурсу досліджень особистісної направленості офіцера по усьому спектрі професійних завдань.

Проблема психологічної готовності людини до діяльності досліджувалась багатьма психологами. Так, особистісний підхід при вивченні психології готовності до професійної діяльності розглядали у своїх дослідженнях К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, Є. Борисова, Л. Виготський, В. Давидов, Л. Долинська, К. Дурай-Новікова, Л. Кандибович, Є. Козлов, О. Леонт'єв, С. Максименко, В. Мерлін, В. Моляко, С. Рубінштейн, В. Столін.

Теоретичним розробкам професійного розвитку людини і виявлення суб'єктивності представників різних професій присвячені роботи В. Бодрова, Є. Волкової, Л. Дикої, Н. Коваль, М. Корольчука, Б. Ломова, В. Осьодла, М. Томчука.

Наукові роботи з аналізом психології готовності до діяльності людини проводилися Л. Карамушкою, О. Філь (*управлінської*), О. Бондаренком, Л. Долинською, Н. Пов'якель, В. Панком, Н. Чепелевою (*психологічної*),

П. Горностаєм, С. Ніколаєнко, Є. Орловою, В. Сластьоніним, О. Жук, І. Чорною (педагогічної), І. Вітенко, Т. Кондратенком, Л. Супрун (медичної). М. Дьяченком, Л. Кандибовичем, В. Каширіним, А. Мощенко, В. Осьодлом, А. Столяренком (військової), Д. Іщенком, В. Коханом, О. Матеюком, Б. Олексієнком, Є. Потапчуком, О. Сафіним (прикордонної).

Опрацювавши наявні дослідження проблем психологічної готовності до професійної діяльності, слід відмітити, що психологія готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника сучасною наукою не розглядалася взагалі. Це дає змогу здійснити всебічний аналіз визначеного феномена. Є доцільним уточнення таких понять, як «особистість офіцера-прикордонника», «психологія готовності до професійної діяльності офіцера», і осмислити, корелятувати, емпірично операціоналізувати таку категорію, як «готовність до професійної діяльності прикордонного керівника».

Отже, актуальність дослідження обумовлена сучасними вимогами (наявними військовими викликами) до професії прикордонника і діяльності офіцера-керівника зокрема, яка відбувається у синтезі правових, психологічних, соціальних норм, динамічністю обстановки на державному кордоні, зокрема і у пунктах пропуску, наявною неспроможністю офіцера оперативно відреагувати на раптово виникаюче завдання, суспільними протиріччями у відношенні до офіцерського корпусу взагалі і офіцера-прикордонника зокрема, низьким соціальним статусом, які змушують найбільш підготовлених, ініціативних та професійних офіцерів залишати професію прикордонника, неефективною системою втягування молодого офіцера у службову діяльність, прогалинами фінансово-матеріального забезпечення, адмініструванням «з центру» керівної ланки діяти і мислити шаблонно, малодослідженістю зв'язку феномену «психологія готовності» та «професійна діяльність», що дає змогу всебічно дослідити таке психологічне утворення, спростувати або довести єдність та взаємозв'язок кожної компоненти.

Актуальність проблеми і її недостатня наукова обґрунтованість обумовили вибір теми, об'єкта, предмету, мети та завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось відповідно до Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року, затвердженої Указом Президента України від 19.06.2006 р. № 546/2006, Положення про психолого-педагогічне супроводження навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах МВС України, Рішень колегії Державної прикордонної служби України № 8 від 07.09.2012 р. «Про стан виконання рішень колегії Державної прикордонної служби України щодо покращення організаційної діяльності, якості служби, виконавської дисципліни, забезпечення високого рівня правопорядку, службової та особистої дисципліни персоналу» та № 1 від 29.03.2013 р. «Про підсумки оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України за 2013 рік та основні завдання щодо підвищення її результативності у 2014 році», Положення про організацію психологічного забезпечення діяльності Державної прикордонної служби

України, затвердженого наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України № 829 від 06.10.2008 р.

Тема дисертаційного дослідження відповідає вимогам ст.ст. 3, 5 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III, входить до комплексної теми лабораторії психології навчання імені І. О. Синиці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (номер державної реєстрації 0109U000558). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України (протокол № 4 від 29.03.2012 р.) та узгоджена з бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 29.05.2012 р.).

Мета дослідження полягає у виявленні психологічного змісту та структури психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, і на цій основі розроблення концепції через засади принципів моделювання.

Об'єкт дослідження – готовність особистості до професійної діяльності.

Предмет дослідження – психологічна готовність до професійної діяльності офіцера-прикордонника, її компонентний склад, зміст, структура, умови і шляхи розвитку до виконання завдань.

Гіпотеза дослідження:

1) розвиток психологічної готовності офіцера у процесі професійного становлення знаходить відображення у динаміці професійно-значущих особистісних характеристик, які відтворюють особистісні та професійні критерії діяльності з точки зору співвідношення внутрішніх і зовнішніх умов та гендерних відмінностей;

2) на рівень психологічної готовності до професійної діяльності офіцерів-прикордонників значущо впливають такі компоненти, як стиль керівництва, орієнтаційний стиль, стиль професійного спілкування, комунікативні та організаційні здібності;

3) реалізація розробленої моделі психологічної готовності дасть змогу удосконалити процес підготовки офіцера-прикордонника до професійної діяльності у ВНЗ, системі перепідготовки та підвищення кваліфікації (професійного рівня) до виконання завдань охорони державного кордону України.

Відповідно до мети та гіпотез дослідження поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності.

2. Обґрунтувати теоретико-методологічні та методичні засади дослідження психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності: її сутність і структуру.

3. Обґрунтувати і розробити модель психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності.

4. Дослідити психологічну структуру й особливості сформованості основних компонентів психологічної готовності до діяльності офіцерів-прикордонників.

5. Розробити систему методів емпіричного вивчення готовності офіцерів-прикордонників до професійної діяльності.

6. Визначити засади перспективного застосування концепції психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають загально-психологічні концепції діяльності, зокрема професійної (В. Бочелюк, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Семиченко та ін.); теоретичні засади теорій пізнання та сприйняття людьми (С. Аш, Г. Балл, Дж. Брунер, К. Девіс, Д. Дженінгс, В. Казмиренко, Г. Келлі, М. Корнев, Г. Ліндсей, Г. Олпорт, Л. Хайдер та ін.), дослідження соціальних процесів (Б. Додонов, Б. Єремєєв, Н. Казарінова, О. Кронік, В. Куніцина, В. Погольша та ін.), соціальних процесів в умовах спільної діяльності (Н. Бахарева, Н. Гришина, Ю. Ємельянов, А. Журавльов, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик, В. Третьяченко); загальна теорія системних досліджень і її застосування в психології (І. Блауберг, Б. Ломов, В. Шадріков і ін.); уявлення про роль освіти і професійної підготовки людини у розвитку її ціннісно-сислової сфери (О. Арсеньєв, Л. Божович, В. Зеньковський, Л. Карамушка, Л. Мітіна, В. Чудновський); теорія ставлень людини (О. Донцов, О. Лазурський, В. Мясичев); теоретичні засади вивчення особистості як активного суб'єкта учбово-професійної діяльності (Г. Балл, Є. Клімов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Г. Ложкін, В. Моляко, С. Рубінштейн, В. Семиченко та ін.); положення про сутність ідентифікації та її вплив на професійне становлення особистості (Ж. Вірна, Е. Еріксон, В. Зливков, Л. Попова, В. Рибалка та ін.); наукові доробки про психологічні особливості професіоналізації (Л. Бурлачук, І. Вітенко, Г. Гарді, М. Пейсахов, К. Платонов, В. Ташликов, Л. Тилевич та ін.); теоретичні положення про розвиток професійно-важливих якостей (О. Бондаренко, Н. Пов'якель, Н. Пророк, О. Саннікова, Н. Чепелева та ін.) та про специфіку професійної підготовки майбутніх спеціалістів (І. Вітенко, В. Ороховський, Л. Супрун, Я. Цехмістер та ін.).

Великий вплив на теоретико-методологічне осмислення проблем дослідження здійснили роботи опрацьовані в рамках досліджень придатності до діяльності (К. Гуревич), професійного самовизначення (Є. Клімов), виконання певних дій (Р. Гаспарян, Є. Козлов, А. Пуні), певного рівня розвитку особистості (Я. Коломінський), самостійної професійної діяльності (Л. Божович, О. Запорожець, Л. Венгер, І. Шванцар, Г. Вицлак), характеру майбутньої діяльності (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Мерлін, А. Пуні, В. Столін і ін.), розробки структури готовності (Ф. Гоноболін, Є. Клімов, В. Крутецький, Н. Кузьміна, М. Левченко, А. Маркова), вмінь мобілізації необхідних фізичних і психічних ресурсів для реалізації діяльності (М. Левітов), ефективності виконання своїх функцій (А. Деркач, Л. Кандибович, В. Крутецький, К. Платонов) та ін.

Методи дослідження, реалізовані при вивченні предмета, його сутності, властивостей: *теоретичні* – аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизація, підпорядковані завданню виявлення основних методологічних підходів та теоретико-емпіричного вивчення готовності офіцерів-прикордонників до професійної діяльності з метою концептуалізації даного феномена; *емпіричні методи* – експеримент, спостереження, бесіда, тестування; *розвивальні методи* – соціально-психологічний супровід.

Використані теоретичні дані узагальнених психологічних досліджень з проблеми готовності М. Дьяченка і Л. Кандиловича, концепції діяльності О. Леонтьєва, концепції складних зв'язків різнопланових компонентів С. Рубінштейна, генетичної концепції особистості С. Максименка та ін.

На основі цих даних була побудована загальна схема дослідження з використанням комплексу авторських та інших методик (n=8). Усі методики нами ретельно розглянуті та оцінені за їх валідністю та надійністю. Дослідження проводилось за участі діючих офіцерів-прикордонників Східного і Північного регіональних управлінь, органів охорони державного кордону, відділів прикордонної служби частин і з'єднань Державної прикордонної служби України. Загальна кількість групи досліджуваних склала – 620 офіцерів-прикордонників, з яких офіцерів-чоловіків – 506, офіцерів жіночої статі – 114.

Кількість досліджуваних не була сталою і змінювалась залежно від об'єктивних умов (хвороба, відрадження, відпустка). Офіцери-прикордонники регіональних управлінь, органів охорони державного кордону відібрані штатними психологами Державної прикордонної служби України в місцях проходження служби, дислокації прикордонних загонів. Результати контрольного оцінювання групи досліджуваних вказують на їх достатню професійну підготовленість. Усі військовослужбовці допущені до самостійного несення прикордонної служби, здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Вибір показників і методів дослідження готовності до діяльності залежить від змісту діяльності, визначеного завдання в інтересах охорони державного кордону. Для вивчення складних форм психології готовності, а прикордонна діяльність є такою, нами застосований складний комплекс методів, які найбільш точно діагностують особливості психологічного стану, в якому перебуває людина, що виконує прикордонні завдання, тобто здійснює прикордонну діяльність. Статистична обробка проводилась методом кластерного аналізу, виявлялись кореляційні залежності.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше:

здійснено аналіз проблеми готовності офіцерів прикордонної служби через диференційність професійної діяльності;

розроблено й обґрунтовано концепцію психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійного функціонування, яка започатковує новий напрям досліджень у психології професійної діяльності фахівців з охорони державного кордону України;

обґрунтовано та розроблено психологічні вимоги до особистості офіцера-прикордонника, необхідних для виконання професійних завдань;

розроблено й теоретично обґрунтовано модель психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, провідною ідеєю якої є погляд на готовність як складне інтегральне психологічне утворення;

набули подальшого розвитку теоретичні положення про психологічну готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, що доповнює знання про її сутність, структуру та механізми функціонування;

удосконалено комплекс професіограм базових прикордонних спеціальностей та комплекс діагностичних методик вивчення психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності;

розроблено й запроваджено у діяльність виховних та кадрових підрозділів органів військового управління методику вивчення готовності офіцера до професійної діяльності, впровадження якої забезпечує вивчення, відбір високопрофесійних керівних кадрів.

Теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає у детальному висвітленні важливого наукового завдання сучасної психології – готовності до професійної діяльності керівних кадрів, створенні перспективних прикладних розробок дослідження цього феномену, які суттєво збагатять соціальну, військову психологію та психологію екстремальних ситуацій.

У дослідженні розкрито психологічні закономірності, механізми, умови, розвиток готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника.

Розроблена модель психології готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника збагачує теоретичну базу загальної психології і прикладну – психології військової. Визначені підходи і напрямки сприяють психологічному супроводу офіцерів Державної прикордонної служби України як основної керівної ланки управління прикордонними з'єднаннями, органами та підрозділами, підвищують ефективність їх діяльності і всебічної підготовки. Розроблені теоретичні і практичні положення можна кваліфікувати як вирішення важливої проблеми, яка має велике соціальне значення.

Практичне значення одержаних результатів. Організаційно-методичне забезпечення реалізації розробленої моделі психологічної готовності у психологічному супроводженні професійної діяльності офіцера-прикордонника створює передумови істотного підвищення її ефективності.

Розроблений та апробований комплекс діагностичних методик дослідження психологічної готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності дає змогу забезпечити вирішення психологічних завдань, пов'язаних із вивченням, становленням, варіативністю, супроводом, моніторингом кадрового резерву, заміщення керівних кадрів прикордонної служби, у тому числі і в період мобілізації людського ресурсу держави.

Отримані результати дослідження змістовно доповнюють наявні курси загальної психології, психології праці, військової психології у вищих навчальних закладах, сприяють розробленню наукових проблем психологічного

забезпечення охорони державного кордону України, соціальній роботі командування різних рівнів в умовах розвитку Державної прикордонної служби України.

Надійність та вірогідність отриманих даних та теоретичних висновків забезпечувалась методологічним і теоретичним обґрунтуванням дослідження, його зв'язку з даними психології праці, професійної діяльності, загальної, соціальної, військової, педагогічної психології, використанням методів дослідження відповідно до мети, завдань, особливостей прикордонної діяльності, послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні завдань дослідження, кількісним і якісним аналізом емпіричних даних, а також репрезентованістю вибірки, використанням математичних методів в ході аналізу й інтерпретації одержаної інформації.

Результати дослідження впроваджено в оперативно-службову діяльність Державної прикордонної служби України (довідка № 3735/0/3-15 від 01.09.2015 р.); у діяльність Державної міграційної служби України (довідка від 21.09.2015 р.); у діяльність Міністерства інфраструктури України (довідка від 06.08.2015 р.); у наукову діяльність Науково-дослідного інституту Державної прикордонної служби України (акт впровадження № 83/245 від 10.11.2015 р.); у діяльність Державного підприємства «Україна» (довідка № 01-32/2171 від 27.11.2015 р.); у навчально-виховний процес: Одеського державного університету внутрішніх справ (акт впровадження № 26/1711 від 06.11.2015 р.); Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт впровадження від 10.11.2015 р.); в оперативно-службову діяльність: Азово-Чорноморського (акт впровадження від 16.11.2015 р.) та Південного (акт впровадження від 26.11.2015 р.) регіональних управлінь Державної прикордонної служби України; Окремого контрольно-пропускного пункту «Київ» (акт впровадження від 03.12.2015 р.), а також зареєстровано авторське право на твір (свідоцтво на реєстрацію авторського права на твір Державної служби інтелектуальної власності України № 57317 від 21.11.2014 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідались та отримали схвалення на міжнародних: *міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка в XXI столітті: Навчання у світі постійного інформаційного потоку»* (Будапешт, 2014); *всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі»* (Київ, 2015); *всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Психологія в Україні: єдність минулого та сучасного»* (Київ, 2011), *«Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України»* (Хмельницький, 2011, 2012, 2013, 2014).

Кандидатську дисертацію на тему: «Психологічна готовність персоналу прикордонного контролю до дії в екстремальних умовах» (спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія) захищено у 2011 році. Положення, висновки та матеріали кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використовуються.

Публікації. Основний зміст дисертації викладено у 32 публікаціях, серед яких: 17 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 4 статті у міжнародних наукових виданнях та виданнях, включених до наукометричних баз, 2 статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, 1 монографія, 1 зареєстроване авторське право на твір.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів з висновками, загальних висновків, практичних рекомендацій, списку використаних джерел. Основний обсяг дисертації складає 364 сторінки друкованого тексту з 21 додатком, 20 рисунками на 6 сторінках, 24 таблицями на 5 сторінках, текстами використаних у дослідженні психодіагностичних опитувальників і тренінгів, обсяг додатків – 163 сторінки. Повний обсяг дисертації викладено на 570 сторінках друкованого тексту.

Список використаної літератури містить 441 джерело, у тому числі 48 – іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми; визначаються об'єкт, предмет, гіпотези, мета й завдання; конкретизуються методологічні засади; результати, які мають наукову новизну й теоретико-практичне значення; подається інформація про апробацію результатів і структуру дисертаційного дослідження тощо.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні основи дослідження готовності до професійної діяльності» – проаналізовані погляди психологів і філософів на проблему готовності до професійної діяльності; обґрунтовано готовність до діяльності у контексті професійного становлення особистості; визначено методологічні підходи вивчення готовності до професійної діяльності, її структурування; розглянуто ціннісно-мотиваційну та інструментальну підсистему особистості офіцера-прикордонника.

Теоретичний аналіз проблеми дослідження свідчить, що психологічна наука напрацювала об'ємний теоретичний і практичний матеріал з дослідження проблеми психологічної готовності людини до професійної діяльності, обґрунтовано поняття готовності, діяльності, структури, умови, що впливають на розвиток, стійкість і довготривалість її функціонування.

Психологічна готовність людини до діяльності є предметом наукових досліджень у різних галузях психологічної науки протягом декількох десятиліть. Наукові роботи з аналізом готовності до діяльності людини проводились Л. Карамушкою, О. Філь (*управлінської*), О. Бондаренком, Л. Долинською, О. Кокуном, В. Панком, Н. Пов'якель, Н. Чепелевою (*психологічної*), П. Горностаєм, О. Жук, С. Ніколаєнко, Е. Орловою, В. Сластьоніним, І. Чорною (*педагогічної*), І. Вітенко, Т. Кондратенко, Л. Супрун (*медичної*). М. Дьяченком, Л. Кандиловичем, В. Каширіним, А. Мощенко, В. Осьодлом, А. Столяренком (*військової*), Д. Іщенком, В. Коханом, М. Литвином, О. Матеюком, Б. Олексієнком, Є. Потапчуком, О. Сафінім (*прикордонної*).

У психологічній літературі аналізуються сутність і структура готовності, її форми, конкретний зміст, прояв до дії. Все це обґрунтовувалося поєднанням чинників, що забезпечують різні сторони готовності – фізичну, нейродинамічну, психологічну та ін.

Особливе місце в сучасному суспільстві посідає професійна діяльність. Як і всі види діяльності, вона виникла і розвивається на основі праці. Професійна діяльність – форма суспільної діяльності людей, яка має на меті захист державних інтересів. Професіоналізм характеризує властивість людей виконувати свою роботу на високому рівні – систематично, ефективно і надійно. Людина може набути професіоналізму в результаті спеціальної підготовки і тривалого досвіду роботи, для цього їй необхідні відповідні здібності, бажання і характер, готовність постійно вчитися і вдосконалювати свою майстерність. Психологічний феномен професіоналізму розглядається С. Дружиловим як системне утворення (система), що характеризує організацію психіки людини-професіонала в цілому.

Під трудовою діяльністю офіцера-прикордонника розуміється діяльність, яку він здійснює для охорони державного кордону. Вона включає безліч підпорядкованих одна одній логічних спланованих дій. Суспільна необхідність у таких діях і в діяльності зокрема очевидна – це забезпечення недоторканності державного кордону по всьому периметру. Суспільність діяльності офіцера-прикордонника як людини полягає і в забезпеченні власних потреб – духовних, фізичних, матеріальних, кар'єрних тощо.

У психології готовності до професійної діяльності розглядають такі підходи: особистісний (готовність як властивість та якість особистості; спектр професійних здібностей (умінь); прояв професійної спрямованості та професійної самосвідомості), функціональний (готовність до професійної діяльності – це психічний стан, активізація психічних функцій, уміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для реалізації діяльності) і особистісно-діяльнісний (готовність до діяльності як якість особистості, що охоплює усвідомлення особистісної та суспільної значущості діяльності, позитивне ставлення до неї і можливість її виконувати).

У розділі показано, що за особистісним підходом, готовність до професійної діяльності інтерпретується як інтегральне особистісне утворення, яке має власну специфічну компоновочну структуру, в яку входять такі компоненти: мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, операційний, поведінковий як сукупність особистісних якостей, умінь, навичок, відповідних вимогам, змісту діяльності. При цьому готовність розглядається як цілеспрямований розвиток особистості у світлі її поглядів, переконань, мотивів, умінь, інтелектуальних і вольових почуттів, налаштованості на певну поведінку як сформованість певної системи якостей, властивих тій чи іншій діяльності.

Функціональний підхід досліджує готовність до діяльності як особливий стан психіки, яка, будучи сформованою, забезпечує вищий рівень досягнень у професійній діяльності, тобто функціональний підхід розглядає психологічну готовність до професійної діяльності як психічний стан, що характеризує

її як передстартову активізацію психічних функцій, уміння мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для реалізації діяльності.

Важливість цього підходу пов'язана насамперед з умінням себе мобілізувати як психічно, так і фізично; бути готовим до діяльності, а це є необхідною умовою для концентрації власних можливостей у певній ситуації.

Такі погляди висвітлено у працях О. Асмолова, Ф. Генова, Т. Іванова, М. Кузьміна, М. Левітова, Є. Мілеряна, Л. Нерсесян, В. Пушкіна, Е. Фарапонової та ін.

Аналіз поняття «готовність до діяльності» засвідчив наявність суттєвих відмінностей у його визначенні вітчизняними та зарубіжними психологами, зокрема на пострадянських теренах ключовою характеристикою поняття є знання, уміння, навички та психофізична готовність, натомість в англійських країнах готовність найчастіше пов'язується з емоційним компонентом, схильністю до виконуваної діяльності.

Загалом можна об'єднати наукові підходи до розуміння «готовності» у чотирьох напрямках: як психологічна установка до діяльності (Д. Узнадзе); як соціальна установка, визначальна поведінка особистості (Ю. Кулюткін, В. Ядов); як синонім підготовленості (М. Дьяченко, В. Крутецький); як сукупність природних можливостей людини і набутого досвіду самореалізації особистості (В. Беспалько).

Дослідники виділяють різні компоненти готовності до діяльності: мотиваційний, орієнтаційний, вольовий, оцінний (І. Єрмакова, Г. Несен), моральний, психологічний та професійний (С. Гришпун, К. Платонов), вольовий, спрямованість інтелектуальних процесів, уваги, емоцій, уваги, саморегуляції (А. Пуні), психічної спрямованості особистості, інтегральний психофізіологічний компонент, структури дій (Л. Нерсесян та В. Пушкін), мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-оцінний, емоційно-вольовий, операційно-дієвий і установочно-поведінковий (К. Дурай-Новікова).

Нами виділено наступні компоненти готовності до діяльності: відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку (*мотиваційний компонент*), розширення знань і уявлень про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості, володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетентностями (*орієнтаційний компонент*), самоконтроль, самообілізація, уміння управляти діями підлеглих (*вольовий компонент*), спроможність самооцінки своєї підготовленості (*оцінний компонент*).

У психологічній науці особистість розглядається як інтегральна цілісність соціогенних та психогенних елементів. Водночас особистість є індивідуальною сукупністю рис, які зумовлюють стиль мислення, переживань і поведінки кожної людини. В основі особистості наявна її структура – зв'язок і взаємодія відносно стійких компонентів. Об'єктом професійного розвитку та формою реалізації творчого потенціалу людини у праці є інтегральні характеристики її особистості: спрямованість, компетентність і емоційність та поведінкова гнучкість. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості професіонала є усвідомлення ним

необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самоздійснення у праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості.

Подальше вивчення порушеної проблеми показало, що високому рівню готовності офіцера до майбутньої професійної діяльності, зокрема й у прикордонній службі, відповідає зріла мотиваційна структура, в якій провідну роль відіграють цінності самореалізації та саморозвитку. Мотиваційна готовність до професійної діяльності визначається відповідною спрямованістю, наявністю сенсу в цій діяльності, професійними установками особистості. Ключовим аспектом ціннісно-мотиваційної структури особистості є ціннісні орієнтації. Із ціннісно-мотиваційною спрямованістю особистості тісно пов'язані риси характеру. Значущими для військовослужбовця і виконання ним військового обов'язку є наступні духовно-моральні якості: почуття патріотизму, військова честь, усвідомлення військового обов'язку, гідність особи, загальна культура особистості, совість, військово-професійна компетентність, дисциплінованість, тактовність, справедливість та інше. Важливою умовою ефективності діяльності офіцера-прикордонника є його емоційно-вольова стійкість – інтегральна властивість психіки, що виражається у здатності людини долати стан надмірного психологічного збудження у процесі здійснення складної діяльності і контролювати поведінку у важких життєвих і професійних ситуаціях.

Отже, за результатами теоретичного дослідження є підстави стверджувати, що поняття «готовність до діяльності» інтерпретується у різних методологічних підходах, виявляє багатогранність різних поглядів і трактувань. Готовність досліджують у зв'язку із емоційним, вольовим і інтелектуальним потенціалом особистості стосовно конкретного виду діяльності і характеризують як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесів – фізіологічному, психологічному, соціальному, якими визначається його поведінка.

Психологія готовності до діяльності – складний, цілеспрямований прояв особистості. Вона має динамічну структуру, між компонентами якої є функціональні залежності. Людина у практичній діяльності, прагнучи задовольнити свої потреби, на основі внутрішньої активності (біологічної, фізіологічної й психічної) реалізує певну мету й досягає результату.

Проблема професійного розвитку особистості знаходиться на перетині двох визначальних напрямів сучасної психологічної науки – психології розвитку та психології особистості, а тому посідає особливе місце в контексті психологічних досліджень. Особливістю означеної проблематики є: врахування онтогенетичних закономірностей розвитку особистості, які складають її процесуальний аспект; розуміння факту, що етап професіоналізації особистості безпосередньо пов'язаний з побудовою власного життєвого проекту, вибору спрямованості власної життєвої активності, що складає змістовний, сутнісний аспект проблеми.

Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості професіонала є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення

свого внутрішнього світу і пошук нових можливостей самореалізації в праці, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. Усвідомлення людиною своїх потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного зростання спонукає її до постійного експериментування та визначається як пошук, творчість, можливість вибору. Вирішальним елементом цієї ситуації професійного розвитку є необхідність робити вибір: відчувати свободу, з одного боку, і відповідальність за все, що відбувається і відбудеться, – з іншого.

Процес трансформації інваріантних оцінок досвіду прикордонників їх соціальних цінностей в особистісні здійснюється через момент практичної включеності суб'єкта (прикордонника) у відносини військового колективу. Ціннісні установки військовослужбовців-прикордонників виражаються і проявляються у військовому й соціокультурному середовищі, в якому відбувається актуалізація цінностей військової служби. Військовослужбовці інтернують їх, і вони стають їхньою особистою характеристикою.

На основі практико-орієнтованого підходу до професійної підготовки військових (В. Бондар, С. Желтобрюх, В. Завойстий, Л. Кандибович, А. Пахомов) та з урахуванням методології військової педагогіки і психології (А. Барабаншиков, В. Врачинський, О. Леонт'єв, І. Мельников) можна окреслити основні параметри розвитку інструментальної підсистеми особистості.

На рівні суб'єкта діяльності структура інструментальної підсистеми особистості включає сукупність компонентів умінь: комунікативних, проєктивних, конструктивних, соціально-перцептивних, організаторських, пізнавальних і рефлексивних. Дана підструктура в офіцера розвивається в пізнавальній діяльності, що являє собою активну взаємодію фахівця зі складовими професійної діяльності й спрямовується на отримання і засвоєння знань про способи впливу на об'єкти і відносини між ними. По суті це єдиний процес підвищення зацікавленості спеціаліста в знаходженні протиріч і надбанні необхідних для їх ефективного подолання знань і умінь, поетапного оволодіння пізнавальними вміннями та рефлексивною оцінкою досвіду. Основними умовами розвитку є: рівень складності вирішуваних завдань, проблемно сформульований їх зміст, посадова ротація співробітників і підвищення кваліфікації, досвід і рівень загальних і спеціальних знань офіцера-прикордонника.

У **другому розділі** – «Особливості готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника» – проаналізовано сутність сучасних уявлень про зміст, види, функції професійної діяльності офіцерів прикордонної служби; розкриті диференційні (за напрямками діяльності) характеристики професійної діяльності прикордонника; показані особливості авторського підходу до досліджуваної проблеми.

Охорона державного кордону – специфічний вид реалізації державної політики у сфері національної безпеки України. Саме охорона державного кордону визначає захищеність особистості, суспільства й держави в прикордонному безпековому сегменті. Прикордонна безпека є базисним елементом в державотворенні, тобто після його появи можна стверджувати

про існування держави в цілому як суб'єкта. На сьогодні особистості та суспільству в прикордонному безпековому сегменті загрожують тероризм, торгівля людьми, прикордонна злочинність, транскордонна незаконна міграція та наркотики.

Рушійною силою прикордонної діяльності є прикордонник – військовослужбовець або працівник Державної прикордонної служби України, який залучається до оперативно-службової діяльності з охорони державного кордону. Основою здійснення прикордонної діяльності є офіцер – керівник, організатор безпосередніх дій прикордонників, спрямованих на припинення прикордонних порушень: режиму державного кордону, режиму в пунктах пропуску через держкордон, спроб незаконного переміщення через кордон вантажів, матеріалів, предметів, зброї, наркотиків, тобто посадова особа, яка якнайповніше відповідає за результати прикордонної діяльності.

Прикордонна діяльність офіцера-прикордонника багатогранна, розгалужена та насичена бойовими подіями, процесами управління, змінами в обстановці на державному кордоні (ділянці державного кордону, за яку відповідає офіцер).

Аналіз наукових праць дозволив виділити основні фактори екстремальності професійної діяльності співробітника прикордонної служби: висока варіативність трудових доручень (О. Торічний, С. Філіппов); дефіцит, неупорядкованість, різноманітність джерел і якості інформації (дезінформації); необхідність підтримання стану високої мобілізаційної готовності та миттєвої зібраності (О. Махлай, О. Скобелєв); нестабільний режим дня, ненормований робочий день; обмеження особистої свободи (Т. Шевченко, Н. Макарова); постійне відчуття небезпеки (реальної чи уявної); можливість застосування зброї та засобів самозахисту; ймовірність загрози психологічного і фізичного характеру відносно співробітників та їхніх близьких з боку злочинних груп (Г. Грачев, Т. Кабаченко); складність взаємовідносин з різними категоріями осіб, які проходять прикордонний контроль; психологічні перевантаження під час роботи (А. Деркач, В. Зазикін, А. Столяренко).

За таких умов основним завданням соціально-психологічної адаптації офіцера-прикордонника є забезпечення самовизначення особистості у військовому колективі на основі найбільш суттєвих особливостей індивідуальності (І. Каськов, С. Чистяков).

За вихідними характеристиками професійна діяльність офіцера прикордонної служби пов'язана з постійною загрозою для здоров'я, стресом, ризиком, негативними психологічними станами, великими психофізичними навантаженнями.

У численних дослідженнях (А. Карпухіна, А. Леонов, В. Медведєв, С. Миронець, А. Пуні, О. Сафін, Є. Стасюк, Н. Тарабріна) виділяється діяльність в особливих умовах, яка включає в себе багато характеристик особливої ситуації: інтенсивність, тривалість дії, готовність окремих людей до діяльності в особливих умовах, що визначається їхніми особистісно-типологічними якостями, професійною, психологічною стійкістю, вольовою і фізичною підготовкою, організованістю та угожденістю.

Базуючись на результатах теоретичного аналізу, можемо стверджувати, що психологічна готовність до професійної діяльності офіцера-прикордонника – це цілісне утворення особистості у вигляді: способу професійної діяльності; сформованої внутрішньої позитивної налаштованості на досягнення успіху в професійній діяльності; сформованості в особистості уявлень про соціально-психологічне схвалення (підтримку) цільових установок професійної діяльності. Психологічна готовність як цілісний прояв особистості забезпечує перехід від умов навчання до професійної діяльності на прикордонній службі з найменшими психологічними навантаженнями.

Враховання відомчих норм у прикордонній діяльності – складний психологічний процес, в першу чергу мисленневий. Моніторинг обстановки, яка виникла на державному кордоні, проводиться для виокремлення чинників, які можуть нормалізуватися самостійно й у цьому випадку офіцером враховуються частково. Відбір свідомістю офіцера чинників, які належать до відомчих норм, супроводжується переживаннями – базисом вивчення обстановки з подальшим раціональним розмірковуванням. Якщо прийняте рішення не виходить за рамки відомчої норми, відповідає вимогам (сформованим вимогам до конкретних ситуацій обстановки у вигляді наказу, інструкції тощо), його оцінюють як «вірне», якщо частково відповідає нормі, як «спроможне», якщо не відповідає або за більшістю вимог є незадовільним, як «не спроможне» вплинути на хід вирішення завдання. Під відомчими нормами ми розуміємо соціальні уявлення керівників різних рівнів, сформованих їхніми психологічними переживаннями про наслідки невиконання (або виконання в невизначений нормою спосіб) висунутих суспільством вимог прикордонній службі через організацію повсякденної поведінки людей. Внутрішні переконання офіцерів вищої ланки управління про виконання тієї чи іншої функції прикордонної служби є ніби еталоном того, як доцільно приймати рішення, оцінювати обстановку, тобто діяти. При підтвердженні практикою служби психологічних переконань така діяльність у правоохоронному органі закріплюється відомчою правовою нормою – наказом, інструкцією тощо.

Як зазначається у дослідженнях Б. Олексієнка, В. Осьодла, О. Ставицького, для офіцерів важливим є розуміння можливих напрямків професійної діяльності, змісту роботи посадових осіб підрозділів органів охорони державного кордону з організації та здійснення охорони кордону, керівництва службою зміни прикордонних нарядів, специфіки діяльності в особливих умовах та при ускладненні обстановки тощо. Уявлення про перспективи розвитку професії та можливості кар'єрного росту впливають на закріплення спрямованості на подальшу професійну діяльність в обраній сфері.

Враховуючи специфічні умови діяльності прикордонних підрозділів, можна стверджувати, що найефективніший психологічний вплив на особистість, вибудований на реальному прогнозі подальшої служби офіцера, стабільності його кар'єрного просування, турботі командування про його побутові умови, проходженні планових медичних обстежень, відпочинок. Крім того, нами в контексті дослідження проблеми готовності виділено основні фактори екстремальності діяльності співробітника прикордонної служби:

- висока варіативність трудових доручень;
- дефіцит, невпорядкованість, різноманітність джерел і якості інформації (дезінформації);
- необхідність підтримання стану високої мобілізаційної готовності та миттєвої зібраності; нестабільний режим дня, ненормований робочий день;
- обмеження особистої свободи;
- постійне відчуття небезпеки (реальної чи уявної);
- можливість застосування зброї та засобів самозахисту;
- ймовірність загрози психологічного і фізичного характеру відносно співробітників і їхніх близьких з боку злочинних груп;
- складність взаємовідносин з різними категоріями осіб, які проходять прикордонний контроль;
- психоемоційні перевантаження під час роботи.

За таких умов основним завданням соціально-психологічної адаптації офіцера-прикордонника є забезпечення самовизначення особистості у військовому колективі на основі найбільш суттєвих особливостей індивідуальності.

Отже, психічною основою психології готовності офіцера-прикордонника до прикордонної діяльності є самоактуалізація особистості до такої діяльності, усвідомлений вибір того, чим офіцер буде займатися, й такий вибір впливає на рівень психології готовності до здійснення прикордонної діяльності.

Залежно від сфери та фаху діяльності більшість військовослужбовців призначаються саме для безпосередньої охорони державного кордону на суші та водних ділянках, а також здійснення у пунктах пропуску прикордонного контролю та пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів і вантажів. Специфіка діяльності офіцерів прикордонного контролю, безумовно, ґрунтується на висуненні вимог, притаманних прикордонному контролю. Крім висококваліфікованих кадрів, офіцерський склад прикордонного контролю повинен володіти стійким психологічним розвитком та високим рівнем морально-вольових, інтелектуальних, соціально-комунікативних якостей. Ефективність діяльності в професійному середовищі, задоволення своїм соціальним статусом, матеріальним становищем, фахом і умовами професійної діяльності – це ті питання, які найбільш мотивують офіцера прикордонного контролю до сумлінного несення служби.

У Концепції розвитку Державної прикордонної служби України визначалась роль і місце оперативної складової в загальній системі заходів, що здійснюються підрозділами охорони державного кордону. Таким чином оперативна діяльність прикордонних органів завжди була вагомою складовою системи охорони державних рубежів, оскільки більшість транскордонних злочинів (незаконні переміщення злочинними угрупованнями зброї, вибухових речовин, наркотиків, торгівля людьми) можуть бути виявлені, розкриті та припинені лише заходами оперативної та оперативно-розшукової діяльності.

Потреба відповідальності та компетенції у виконанні завдань на колективному та груповому рівнях зумовлюється технологічною пов'язаністю і взаємозалежністю функцій і обов'язків персоналу в оперативно-службовій діяльності на державному кордоні. Завдання, які покладаються на оперативних співробітників, вимагають від останніх постійного самовдосконалення, безперервного розвитку особистості в будь-якій сфері життя – від побутових питань до останніх подій у світовій політиці. Тільки всебічно розвинута, комунікабельна особистість може претендувати на досягнення вагомих результатів у оперативній діяльності.

Специфіка виконання службових обов'язків оперативно-розшуковими підрозділами полягає в тому, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється в умовах не лише військово-статутної підлеглості, а й обов'язкової ініціативи, самостійності, нерідко відірваності від безпосереднього керівництва та колективу, великої вірогідності впливу антисоціальної та криміногенної сфер. Офіцери-прикордонники оперативно-розшукових підрозділів часто виступають об'єктом спрямувань злочинних елементів, представників кримінальних верств, спецслужб іноземних держав. Здійснюючи оперативно-розшукову діяльність стосовно громадян, офіцер-прикордонник зобов'язаний бути взірцем суворого дотримання закону, поваги до людської гідності, її прав і свобод.

У **третьому розділі** – «Емпіричне дослідження готовності офіцера-прикордонника до діяльності» – досліджується готовність офіцера-прикордонника до професійної діяльності за компонентами особистості, специфіка мотивацій діяльності офіцера-прикордонника; вирішення практичних ситуацій оперативно-службової діяльності офіцерами-прикордонниками.

Проведений аналіз стану психології готовності до діяльності в сучасній психологічній науці дозволяє підійти до емпіричного вивчення психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності як до системного, взаємопов'язаного комплексу елементів, компонентів, механізмів, який наділений своїми особливостями, притаманними особистості офіцера, що впливають, доповнюють один одного в процесі оперативно-службової діяльності офіцера-прикордонника.

Дослідження проводилось протягом 2011-2016 років і включало три етапи. На першому етапі (2011 – перша половина 2012 рр.) – вивчався стан розробки наукової проблеми на теоретичному та прикладному рівнях, планувались програми дослідження. На другому етапі (друга половина 2012 – перша половина 2014 рр.) – проводилися емпіричні дослідження психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. На третьому етапі (друга половина 2014 – перша половина 2016 рр.) – здійснювалося розроблення та обґрунтування моделі психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, її апробація, опрацьовувались професіограми прикордонних професій.

При обробці й аналізі отриманих даних, крім традиційних рівнів вираження якості показників: високого, середнього, низького, ми орієнтувались

також на серединні величини, які важче інтерпретувалися через зміст та якість.

Дослідження психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності доповнено якісним аналізом її типології за двома параметрами (за А. Марковою): специфіка взаємодії офіцера з підлеглими (інтеріндивідуальний параметр), відношення до самої ситуації оперативно-службової діяльності, активність у прийнятті рішення, відмова від сприйняття ситуації оперативно-службової діяльності (інтраіндивідуальний параметр). Визначення рівня готовності за вказаними параметрами здійснювалось офіцером через вибір того чи іншого рішення, тобто:

- у відношенні інтеріндивідуального параметру враховані аспекти рівня самостійності підлеглих, ступінь їх включення в ситуацію оперативно-службової діяльності, їх участь у процесі прийняття рішення і у процесі його реалізації, наявність обмежуючих факторів, делегованість повноважень;

- стосовно інтраіндивідуального параметру враховані аспекти самостійності вибору конкретного варіанту рішення, активності (*поставлю завдання, висунуь, відкрию вогонь, заблокую ділянку кордону тощо*), відмова від сприйняття ситуації оперативно-службової діяльності (*зв'яжуся з вищестоящим керівником, доведу рішення, поінформую тощо*).

У нашому дослідженні використаний комплекс психодіагностичних методик, які достатньо апробовані, описані в контексті досліджень М. Фетіскіним, Г. Мануйловим. Для експериментального дослідження наявного рівня мотивації офіцера-прикордонника нами використано тест «Оцінка рівня мотивації в діяльності», побудований у формі анкети з 14 твердженнями і варіантами відповідей (5), з яких офіцер повинен сформулювати своє ставлення до прикордонної діяльності.

Отже, методики визначення готовності в нашому дослідженні базуються на активно-діяльнісному психологічному стані і поведінці офіцера (швидкість, повнота, реакції прийняття рішень, нервово-психічна стійкість і високий рівень мотивації діяльності). Готовність до професійної діяльності офіцера-прикордонника складається із таких компонентів, як мотивація, стилі керівництва, орієнтаційні стилі професійного спілкування, ситуативно-особистісна орієнтація, комунікативні та організаційні здібності.

Проблеми мотивації праці та створення мотиваційного механізму займають чільне місце в менеджменті і досліджувалися багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими. Свої роботи проблемам мотивації трудової діяльності присвятили такі вчені: А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клеланд, В. Врум, М. Вольський, Г. Цехановецький, М. Туган-Барановський, Д. Богиня, А. Колот та ін.

Мотиваційний компонент – активна психологічна категорія. Основою цього компоненту є певні мотиви. Мотив, в нашому дослідженні, є уявний у своєму суб'єктивному існуванні образ через усвідомлену потребу особистості у чому-небудь, динамічний психологічний вектор спрямованості особистості в цілому та окремо взятої діяльності, що здійснюється особистістю зокрема. Слід врахувати, що найпотужніший мотив може бути не реалізований

офіцером-прикордонником через соціальні, психологічні, професійні, економічні перешкоди, що виникають на шляху реалізації особистістю мотиву як вектора спрямованості.

Безумовно, усвідомлення потреби у чому-небудь особистістю офіцера відіграє важливу роль вектора спрямованості мотиву, адже будь-яка діяльність передбачає реалізацію трудових функцій, просування соціального статусу, отримання необхідної винагороди (*моральної, матеріальної*) тощо, і ми це врахували.

Професійна мотивація військовослужбовців – усвідомлення суспільно значущої цінності прикордонної служби, пошук і визначення смислу служби з охорони державного кордону офіцером, вироблення власної системи професійно важливих мотивів реалізації визначених особистістю офіцера завдань через повсякденну службу, оцінка результатів діяльності психологічно важливим середовищем (сім'я, місце проживання, вулиця, село, район, група однодумців, мати, батько тощо).

Мотив у прикордонній службі активно формує відомчі стандарти якості праці служби. Мотиви утворюють комплекс логічних, взаємопов'язаних дій органів управління, виховання, контролю, враховують психологічні сподівання офіцерів для досягнення кінцевої мети – надійної охорони кордону.

Економічні мотиви в Державній прикордонній службі України можна поділити на грошове утримання, отримання матеріальних обов'язкових і не обов'язкових стимулів. Мотив у прикордонній діяльності, на відміну від потреби, має чітку спрямованість на охорону державного кордону і завдяки цьому набуває властивості спонукати людину до тієї чи іншої прикордонної дії. Таким чином, *мотивацію* можна визначити як сукупність причин психологічного характеру, що пояснюють поведінку офіцера-прикордонника, його спрямованість і активність.

Мотивація офіцерів до служби задовольняє їх потреби, мотиви і мету у 77 % офіцерів, офіцери, в яких мотивація вище середнього рівня, не усі задоволені грошовим утриманням – 33,0 % офіцерів повністю незадоволені грошовим утриманням.

Отже, з урахуванням теоретичних положень щодо мотивації діяльності як складного динамічного утворення, під мотивацією психології готовності до професійної діяльності ми розуміємо цілісну систему психічних утворень особистості, які, збуджуючись в умовах повсякденної прикордонної діяльності, створюють такі стани психіки, які в подальшому впливають, змінюють і регулюють поведінку офіцера-прикордонника.

Не менш важливим компонентом спрямованості особистості є стилі керівництва, стилі професійно-діяльнісного спілкування у професійній діяльності, комунікативні та організаційні схильності офіцера-прикордонника. Стиль управління – це не тільки сукупність визначених методів, обраних керівником, але ще й вплив його індивідуальності.

На сьогодні прийнято вважати, що стиль офіцера-прикордонника у прийнятті рішень має прямий вплив на реалізацію визначеного завдання. Знання

стилю прийняття рішення офіцерами може сприяти виявленню найбільш імовірно успішного прикордонника в даній конкретній ситуації.

Емпірично доведено, що у більшості офіцерів яскраво проявляється **демократичний стиль** керівництва підпорядкованим особовим складом (рисунок 1).

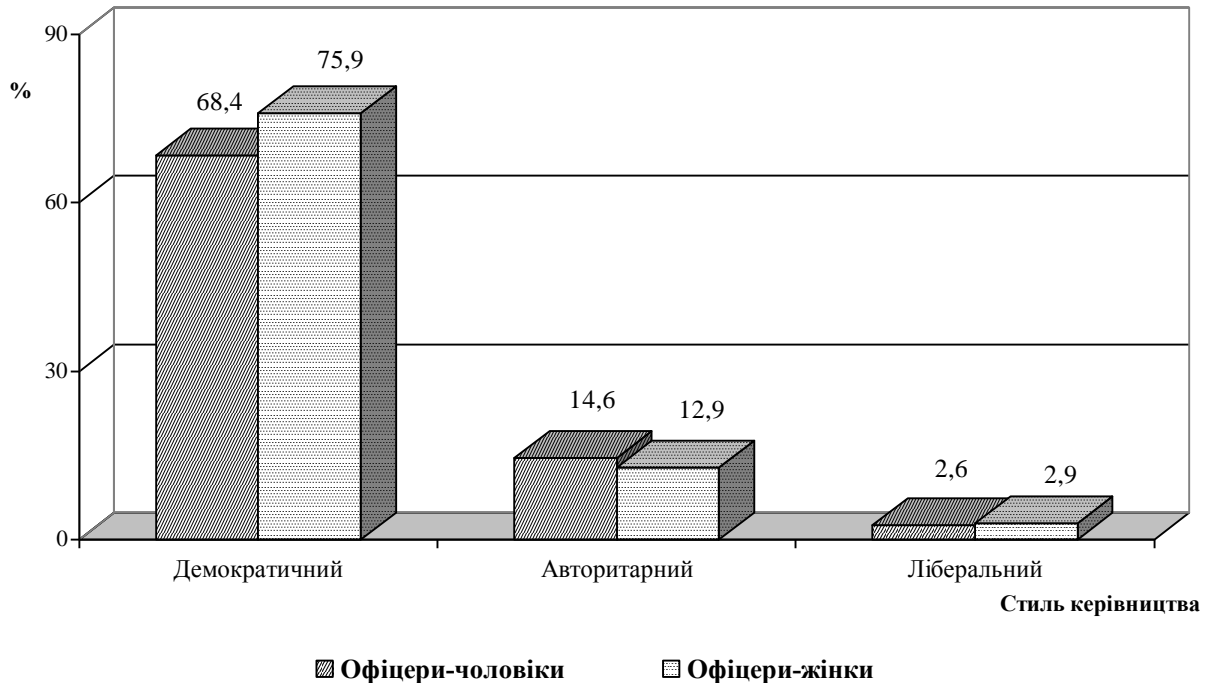

Рисунок 1 – Стилі керівництва офіцерів-прикордонників

Серед чоловіків 68,4 % у своїй діяльності керівника використовують демократичний стиль керівництва. Серед жінок 75,9 % у своїй професійній діяльності керівника теж використовують демократичний стиль керівництва. Тобто у 69,4 % офіцерів переважає **демократичний** стиль керівництва.

У дослідженні орієнтаційних стилів професійно-діяльнісного спілкування офіцера-прикордонника взяли участь 613 осіб офіцерського складу. Перший стиль, *спрямований на діяльність*, притаманний 162 (26,4 %) офіцерам. Другий стиль, *спрямований на процес*, притаманний 119 офіцерам (19,4 %). Третій стиль, *спрямований на людей*, притаманний 92 офіцерам (15,0 %). Четвертий стиль, *спрямований на перспективу і майбутнє*, притаманний 91 офіцеру (14,8 %). Доля змішаних стилів спостерігається у 149 осіб (24%).

Дослідження проблеми комунікативних та організаційних здібностей людини здійснювали психологи Ф. Буслаєв, Л. Виготський, П. Гальперін, О. Леонтьєв.

Комунікативні і організаційні здібності є основними в професіях, що за змістом пов'язані з активною взаємодією між людьми, а отже й у професії прикордонника. Досліджувані офіцери-прикордонники чоловіки мають переважно високий і найвищий рівень розвитку комунікативних і організаційних здібностей. У жінок комунікативні і організаційні здібності сформовані переважно на середньому, високому й найвищому рівнях.

Отже, проаналізувавши дані, отримані при проведенні дослідження, можна констатувати, що 24,5 % офіцерів-прикордонників (152 особи) відповідають вищому рівню комунікативних і організаторських здібностей, 33 % досліджуваних (204 особи) відповідають високому рівню комунікативних і організаторських здібностей, 21,6 % (134 особи) відповідають середньому рівню комунікативних і організаторських здібностей, 16,7 % (104 особи) відповідають низькому і значно низькому рівням комунікативних і організаторських здібностей.

Окремою категорією ми виділили досліджуваних, які мають однаковий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, відповідно до середнього рівня віднесли 78 осіб (12,7 %), до високого – 83 особи (13,4 %) і до вищого – 145 осіб (23,5 %). Слід зазначити, що до категорії із значно низьким і низьким рівнями однакового розвитку комунікативних і організаторських здібностей віднесено 16 осіб (2,5 %).

Рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей зазначеної групи досліджуваних вказує на необхідність проведення занять, курсів, тренінгів з метою підвищення ефективності комунікативно-організаторської діяльності, повторного вивчення та прийняття відповідних кар'єрних рішень.

Встановлено, що більше половини протестованого персоналу, а саме 396 офіцерів, що становить 63,8 % із сильно вираженою і вираженою ситуативно-особистісною орієнтацією, 224 офіцери (36,2 %) мають змішаний тип ситуативно-особистісної орієнтації.

Для офіцерів-прикордонників важлива психологічна стабільність, яка дозволяє в екстремальних умовах активізувати механізми психологічного захисту, долати страхи, переключати увагу на необхідні раціональні рішення та дії. Враховуючи екстремальний характер бойової діяльності офіцерського складу, перед вирішенням практичних завдань нами вивчено нервово-психічну стійкість офіцерів, яка у 70% досліджуваних виражена на високому та помірному рівнях нервово-психічної стійкості, що забезпечує виконання завдань.

Поведінкова активність у стресових умовах пов'язана із механізмами активного переживання потреби. Спонування до дії пов'язане з початком установки на дію. Ця установка спрацьовує в момент прийняття рішення і є основою вольової поведінки, яка виникає завдяки присутності у свідомості людини уявної або надуманої ситуації. За вольовими установками знівельовується потреба людини в прийнятті рішення до дії, і у виборі такого рішення задіяні процеси уяви та мислення.

Незважаючи на сучасний розвиток комп'ютерної, друкарської техніки, розгалужену мережу інтернет, відомчі телекомунікаційні комплекси та системи, важливим у процесі життєдіяльності військової організації залишається її документообіг. Так, за середньостатистичний рік лише через орган охорони кордону проходить понад 15 тисяч різноманітних документів. Важливою характеристикою керівника є вміння професійно працювати з документацією.

Загалом офіцерів, яким притаманний один із чистих стилів роботи керівника з документами, – 473 особи (77,1 %). Стиль роботи керівника з

документами, умовно названого «зволікач», притаманний 265 особам (43,2 %). Керівник такого типу не сприймає будь-якої роботи з паперами, проводячи мінімум часу за столом, постійно відкладає перегляд документів. Як наслідок – він постійно запізнюється із звітністю, вчасно не реагує на важливі документи. Такий керівник часто опрацьовує папери, вже маючи гострий брак часу, створений ним самим. У результаті таких дій він часто не має часу для перевірки рекомендацій і пошуку ефективніших шляхів вирішення наявних проблем. Стиль роботи керівника з документами «супервиконавець» притаманний 132 офіцерам (21,5 %).

У сучасних умовах вирішальним фактором готовності до прикордонної діяльності є сформованість у офіцера психологічних рис, якостей у поєднанні з професійно отриманими і набутими знаннями, навичками і вміннями такої діяльності. Зокрема, офіцер повинен уміти вирішувати професійні завдання з відбиття раптового нападу на прикордонний підрозділ, прикордонний наряд, протидіяти проникненню через державний кордон окремих озброєних осіб та груп, розвідувально-підривних підрозділів іноземних держав та організацій, уміти отримувати інформацію в інтересах прикордонної безпеки тощо.

На базі існуючих психологічних якостей офіцера-прикордонника у процесі отримання й накопичення знань та умінь формується його психологічна готовність, яка у сукупності та взаємозв'язку із загальновійськовою та службово-практичною готовністю утворює комплексну готовність офіцера, котра, у свою чергу, є основою психології професіоналізму.

На основі практичного прикордонного досвіду, реальних подій, що відбувалися у прикордонному середовищі в лютому – березні 2014 року, нами розроблено збірник з 14 ситуацій оперативно-службової діяльності, за яким протестовано офіцерський склад відповідно до методики. Зміст напрацьованих ситуацій оперативно-службової діяльності можна коротко сформулювати як: ситуація 1 – несанкціонований вихід пасажера з пункту пропуску, ситуація 2 – пошук злочинця, ситуація 3 – прибуття терориста у пункт пропуску, ситуація 4 – обстріл прикордонного наряду, ситуація 5 – контроль другої лінії у пункт пропуску, ситуація 6 – масові заворушення в автомобільному пункті пропуску, ситуація 7 – напад на відділ прикордонної служби невідомих осіб (самооборона), ситуація 8 – обстріл відділу прикордонної служби, ситуація 9 – напад на прикордонний наряд, ситуація 10 – прибуття в пункт пропуску групи ризику, ситуація 11 – неозброєний напад на відділ прикордонної служби, ситуація 12 – морально-психологічне блокування, ситуація 13 – дії радикалів, ситуація 14 – прибуття військового літака в пункт пропуску.

В дослідженні прийняло участь 126 офіцерів. Загальна ефективність прийнятого рішення оцінювалася в балах як середньоарифметичне усіх п'яти вірних варіантів вирішення ситуації оперативно-службової діяльності. Правильне послідовне числове значення – 10 балів, кожна невірна і непослідовна відповідь – мінус 1 бал.

Проведеним формувальним експериментом з вирішення практичних ситуацій встановлено, що понад 80% досліджуваних отримали середній бал 4,5.

Такий результат свідчить про задовільний стан оперативно-службової діяльності офіцерського складу.

У **четвертому розділі** – «Психологічна модель готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності» – описуються: концептуальна схема, інструментарій і процедура дослідження професійної готовності офіцера-прикордонника до своєї діяльності. Здійснюється узагальнення результатів, їх аналіз і висновки. Представлено обґрунтування психологічної моделі готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності; побудовано професіограми основних прикордонних професій, розроблено авторську методику професійно-психологічного вивчення офіцерів.

Дані діагностичного етапу дослідження представляли собою дві групи характеристик обстежуваних – соціально-демографічну і особистісно-психологічну. До першої відносилися характеристики: віку і статі. Другу складала сім змінних, чотири з яких презентовано номінальними шкалами, а три – інтервальними. Загальна кількість показників – 21. Наявність у сукупності даних номінального і номінально-бінарного походження обумовила використання декількох суттєво відмінних методів статистичної обробки. Зокрема, для встановлення наявності зв'язку між цими характеристиками використовувався метод перехресних таблиць частот розподілів й, відповідно, χ^2 критерій Пірсона та λ -критерій перевірки нуль-гіпотез.

На першому етапі ми аналізували вікові і статеві особливості особистісно-управлінських характеристик офіцерів-прикордонників – чоловіків та жінок. Доведено, що офіцерам-жінкам менш притаманні як авторитарний, так і ліберальний стилі управління на відміну від офіцерів-чоловіків, де домінують авторитарний та ліберальний стилі управління.

Підводячи підсумки аналізу частотних розподілів особистісно-управлінських показників в офіцерів прикордонної служби у статево-віковому розрізі, можна констатувати:

1. Жінкам більше за чоловіків властивий демократичний стиль управління, причому авторитарність більше виявляється на початку і наприкінці несення служби. Одночасно вони значно більше у ці періоди схильні до стресів. Жінкам від 25 до 42 років більше притаманна спрямованість на себе.

2. Серед офіцерів-жінок вікові коливання показників спостерігаються значно менше, ніж серед офіцерів-чоловіків.

3. Для чоловіків більше, ніж для жінок характерний як авторитарний, так і ліберальний управлінські стилі, причому спостерігається їх зворотна залежність. Офіцерам, старшим за 40 років, властива більша ліберальність і водночас суттєво менша спрямованість на інтереси справи, що може бути пов'язаним із зниженням мотивації професійної діяльності у зв'язку із можливим звільненням у запас. Також у цьому віці в них значущо збільшується рівень комунікативних здібностей.

Виявлені особливості дають підстави до висунення припущення про змістовну зв'язаність показників, що розглядаються. Причому характер їхніх зв'язків буде різним у різних вікових і гендерних групах досліджуваних.

Для доведення цього припущення ми використовували кластерний аналіз даних. Відзначимо, що при використанні мір подібності елементи об'єднуються в групи на підставі схожості їх характеристик. Міри відстані припускають віднесення до однієї групи тих елементів, які суттєво відрізняються від усіх інших, але не один від одного. На першому етапі ми визначаємо крок формування кластерів, на якому відбувається порівняно великий стрибок коефіцієнта агломерації. Даний стрибок означає, що до нього в кластери об'єднувалися спостереження, що перебувають на досить малих відстанях одне від одного (тобто в нашому випадку респонденти зі схожими значеннями аналізованих критеріїв сегментування), а з цього етапу починає відбуватися об'єднання більш «віддалених» спостережень. У нашому випадку коефіцієнти плавно зростають від 0 до 1,056, тобто різниця між коефіцієнтами на кроках з першого по 594 включно була дуже мала. Проте, починаючи з 595 кроку, відбувається перший істотний стрибок коефіцієнта: з 0,96 до 2,48 (на 1,52).

Таким чином, ми визначили крок, на якому відбувається перший стрибок коефіцієнта: 594. Тепер, щоб визначити оптимальну кількість кластерів, необхідно відняти отримане значення із загального числа спостережень (розміру вибірки). Загальний розмір вибірки в нашому випадку становить 610 офіцерів-прикордонників, отже, розрахункова оптимальна кількість кластерів становить: $pk=610-594=16$. Ми отримали достатньо велику кількість кластерів, яку надалі буде складно інтерпретувати. Тому нашим подальшим завданням стає дослідження отриманих кластерів і визначення, які з них є значущими, а які слід спробувати скоротити. Дане завдання вирішується на другому етапі кластерного аналізу.

Для зменшення кількості кластерів ми вводимо додаткове обмеження – розмір кожного кластеру повинен бути статистично значущим, тобто у нього повинна входити достатня кількість респондентів. Для нашого випадку було введено критичне значення – не менше 15 респондентів на один кластер. Оскільки даній умові відповідає вже 7 з 16, ми знову перераховуємо процедуру кластерного аналізу, але вже із сімома кластерами.

Побудувавши лінійний розподіл за новою змінною, ми виявили лише три кластери, в яких кількість респондентів була більша критичного значення 15. Отже, 3-кластерний розв'язок у нашому випадку виявився оптимальним.

Завершальним етапом кластерного аналізу є інтерпретація отриманих кластерів. Сегменти, виділені в результаті кластерного аналізу, характеризуються однорідністю значень критеріїв сегментування всередині кожного кластера і відмінністю між кластерами. Тому, слід визначити, якими конкретно значеннями змінних, обраних як критерії сегментування, характеризуються отримані кластери. Для цього ми побудували перехресний розподіл остаточної кількості кластерів і критеріїв сегментування.

Наступним заключним етапом в інтерпретації результатів кластерного аналізу є поглиблення опису виділених сегментів за рахунок дескриптивних змінних. Для цього ми аналогічно попередньому етапу будемо перехресний розподіл остаточної кількості кластерів і дескрипторів. У нашому випадку ми отримали

3 сегменти, які (за допомогою перехресного розподілу) описуються таким чином.

Сегмент 1. Офіцери з демократичним стилем управління, орієнтовані більшою мірою на управлінський процес, із середнім рівнем реагування на стресові ситуації. За дескриптивними змінними до першого сегмента входять респонденти з високими показниками організаційних здібностей.

Сегмент 2. Сюди увійшли офіцери, орієнтовані на інтереси справи та субординацію, в яких домінує авторитарний управлінський стиль. Разом з тим у професійно-діловій спрямованості в них переважає орієнтованість на людей. Також саме до цього сегмента увійшла більшість респондентів з підвищеним типом реагування на стреси. За дескриптивними змінними до другого сегмента переважно входять офіцери-чоловіки від 25 до 42 років та офіцери-жінки різних вікових груп.

Сегмент 3. До третього сегмента належать, по-перше, досліджувані з ліберальним управлінським стилем, що орієнтуються значною мірою на себе. У таких досліджуваних досить розвинені комунікативні здібності, а тип реагування на стресові ситуації – переважно середній і середньо-знижений. За дескриптивними змінними до третього сегмента входять чоловіки віком від 43 років і жінки середньої вікової групи із середнім рівнем організаційних здібностей.

Емпіричні результати дослідження характеризують готовність до професійної діяльності офіцерів-прикордонників наявністю таких рис:

а) **організаційно-комунікативні:** вміння переконувати, комунікативні здібності, організаторські здібності, мати високий рівень розвитку волі, фізичної сили, витривалості, високу психологічну стійкість, здатність швидко приймати обдумані, вірні рішення, вербальні здібності (вміння говорити ясно, чітко, обґрунтовано, коротко), високий рівень розподілу уваги (здатність приділити увагу кільком об'єктам одночасно), авторитет серед підлеглих, бути взірцем у виконанні своїх обов'язків. Зазначені якості **забезпечують успішність виконання офіцером прикордонної діяльності;**

б) **особистісні:** високий рівень самоконтролю, ерудованість, впевненість у собі, емоційно-психологічна стійкість, порядність, рішучість, вимогливість до себе і до людей;

- розвинута короткочасна і довготривала пам'ять, енергійність;

- чесність, патріотизм, добра інтуїція, вміння розбиратися в людях, організованість, чіткість, вміння швидко орієнтуватись в обстановці, знати свої можливості, добра фізична витривалість, зовнішня охайність;

в) **якості, які перешкоджають професійній діяльності:** нездатність співставляти факти та робити висновки, безвідповідальність, неорганізованість, недисциплінованість, нерішучість, емоційну неврівноваженість, лінощі, псевдопатріотизм, бажання перекладати відповідальність на інших, зрадливість, хитрість, ригідність.

На основі проведеного нами теоретичного дослідження, отриманих емпіричних показників готовності офіцерів-прикордонників нами сформована модель психології готовності офіцера прикордонної служби.

Оперативно-службова діяльність прикордонної служби – це комплекс оперативно-службових, оперативно-розшукових, режимних та інших заходів, які у межах визначених повноважень здійснюються з метою забезпечення реалізації основних функцій Державної прикордонної служби України.

Оперативно-службова діяльність на ділянці державного кордону здійснюється на основі завчасно розробленої моделі охорони. Моделювання оперативно-службової діяльності проводиться відповідними структурами управління органу охорони державного кордону під час організації оперативно-службової діяльності на рік. Модель оперативно-службової діяльності затверджується для кожного прикордонного підрозділу окремо за результатами аналізу ризиків, оперативної рекогносцировки та пропозицій відповідного начальника. Вона реалізується шляхом: ефективної побудови охорони кордону та прикордонного контролю, чіткої організації служби змін прикордонних нарядів та підрозділів, які самостійно охороняють держаний кордон, доцільністю застосування усіх сил та засобів, виявлення, припинення правопорушень, протидію яким віднесено до компетенції Державної прикордонної служби України, аналізу ризиків, чіткої взаємодії, всебічного забезпечення оперативно-службової діяльності, твердого та безперервного управління службою.

У нашому розумінні моделлю є створений специфічний об'єкт (у формі створеного подумки образу, описання знаковими засобами), який відображає властивості, характеристики і зв'язки об'єкта-оригіналу, істотні для завдання, яке вирішується нами.

Метою нашого моделювання є дослідження функціонування системи психології готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника для прогнозування стану системи та розробки оптимальних рішень вирішення завдань дослідження і впливу на психологію готовності до професійної діяльності офіцера.

Таким чином, модель як одна з основних категорій теорії пізнання є засобом формування чіткого уявлення про дійсність, а процес моделювання – науково обґрунтованим методом оцінки досліджуваної системи (*психології готовності до професійної діяльності*), яка функціонує при здійсненні професійної діяльності офіцера-прикордонника.

В дослідженні нами враховані результати моделювання особистості професіонала, проведеного К. Платоновим, адже рівень сформованості психології готовності людини до діяльності залежить від суб'єкта діяльності та моделі реально існуючого у визначених конкретних умовах середнього професіонала, що вибудовується шляхом емпіричного вивчення і узагальнення відомостей про структуру особистостей військовослужбовців, які проходять службу в прикордонних підрозділах (*емпірична модель особистості професіонала*).

Вибудована нами модель офіцера прикордонної служби складається з наступних складових і невід'ємних частин:

Блок 1. Є основоположним та включає в себе на вищому рівні характеристику особистості офіцера – організаторські здібності, активність, стомлюваність, стан психічного здоров'я, характер, фізичний стан організму.

Особистість офіцера перебуває у процесі постійного пізнання навколишньої дійсності, набуття практичного досвіду. Функціонування професійної готовності офіцера-прикордонника здійснюється через психологічний баланс досвіду, почуттів, спрямованості професійної діяльності. Готовність особистості офіцера породжує характеристику офіцерів за різними типами психологічної готовності: активного, самодостатнього, виконавського.

Описані складові становлять сутність розуміння офіцером-прикордонником охорони державного кордону через пізнання предмета, засобів, мети, завдань, форм, способів, умов і організації (*соціально-психологічні, мікрокліматичні, управління*) охорони державного кордону. Усвідомлення офіцером-прикордонником недоторканості, сучасності, надійності, ефективності, стабільності охорони кордону України виділяє домінантний мотив через зміст свого «я», актуалізацію психологічного образу охорони державного кордону, накопичення досвіду як стимулу професійної діяльності. Об'єднані складові блоку 1 взаємодіють з блоком 2 при цьому домінантний мотив взаємодіє з блоком 3 і впливає на потужність мотиваційного компонента психологічної готовності.

Блок 2. Особливості мислення та пам'ять офіцера. Професійна діяльність прикордонника неможлива без активного використання мисленнєвих процесів. Офіцером підсвідомо задіюються різні види мислення: логічне, образне та абстрактне мислення через відповідні операції: узагальнення, систематизацію, аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизацію. У цьому процесі задіюються форми мислення: поняття, судження, умовиводи, міркування. Результати застосування форм, операцій мислення виражаються у висновках і відповідних прийнятих рішеннях. Мисленнєві процеси взаємодіють із переживаннями, очікуванням, збудженістю, напруженістю. Очікування спонукає до тривожності (страху), високої активності.

Одну з ключових ролей у мисленнєвих процесах відіграє пам'ять (*образна, словесна, логічна, емоційна*) офіцера-прикордонника. Слід зазначити, що бойовий досвід офіцера формується процесами відтворення інформації через повернення збереженої, запам'ятованої інформації. У професійній діяльності офіцера-прикордонника активно використовуються широта, швидкість розумових дій. Негативно впливає на кінцевий результат професійної діяльності забування отриманої інформації (особливо забування можливе після контузій).

Блок 3. Управлінська діяльність. У цьому блоці виділено основні пріоритети для успішної управлінської діяльності офіцера-прикордонника: системна готовність до дій, системність реагування на інформацію від співпраці взаємодіючих та координаційних органів, виконання рішень, наказів, розпоряджень вищого штабу, робота зі зверненнями громадян, прикордонний контроль, оперативно-розшукова діяльність, оцінка ризиків крізь призму організації роботи з виконання пріоритетних завдань, робота з підлеглими, логістика, режим таємності, штатно-фінансова дисципліна, професійна, бойова підготовка.

Блок 4. Психологічні вимоги до успішної професійної діяльності офіцера-прикордонника ми поділяємо на психологічні якості успішної професійної діяльності, такі як комунікативні, організаторські здібності, вміння переконувати, високорозвинена воля, фізична сила, витривалість, висока психологічна, емоційна стійкість, здатність швидко приймати обдумані, вірні рішення, вербальні здібності (вміння говорити ясно, чітко, обґрунтовано, стисло), високий рівень розподілу уваги (здатність приділяти увагу кільком об'єктам одночасно), авторитет серед підлеглих, взірець у виконанні своїх обов'язків; особистісні якості, такі як високий рівень самоконтролю, ерудованість, впевненість у собі, психологічна стійкість, порядність, рішучість, вимогливість до себе й до людей, розвиток короткочасної і довготривалої пам'яті, енергійність, чесність, патріотизм, добра інтуїція, вміння розбиратися в людях, організованість, чіткість, вміння швидко орієнтуватись в обстановці, знати своє місце і можливості, добра фізична витривалість, зовнішня охайність; якості, які перешкоджають професійній діяльності: нездатність зіставляти факти та робити висновки, безвідповідальність, неорганізованість, недисциплінованість, нерішучість, психологічна невірноваженість, псевдопатріотизм, лінь, бажання перекласти відповідальність на інших, зрада, хитрість, ригідність.

Блок 5. Компоненти готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності: мотиваційно-професійний, когнітивно-оцінний, операційно-особистісний, психологічно-вольовий.

Блок 6. Особиста орієнтованість офіцера-прикордонника включає складання щоденного розпорядку, план роботи на визначений період часу, зовнішній вигляд офіцера, діяльність підрозділу під час відсутності офіцера. Зазначена складова базується на дотриманні законодавства, виконанні технологічних операцій контрольними органами, відсутності зловживань, результативній професійній діяльності.

Аналіз компонентів психологічної готовності засвідчив, що найбільш повною мірою за формування блоку № 1 готовності до професійної діяльності відповідають мотиваційний та професійний компоненти. Формуванню блоку № 2 більшою мірою відповідають оцінний та когнітивний компоненти психології готовності до професійної діяльності.

Для формування блоку № 3 найважливішими є особистісний та операційний блоки психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. Вольовий та психологічний компоненти психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності сприяють формуванню блоку № 4 успішної діяльності. Звісно, такий розподіл є дещо умовним, оскільки всі зазначені компоненти значно корелюють, кожен компонент психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності є самостійно важливим і водночас є частиною системи психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. Однак виділення специфічних компонентів психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності дозволило оцінити розвиток складових готовності до успішної прикордонної діяльності.

Для кількісної оцінки складових ми застосували вищезазначені методики, звівши всі до єдиної шкали: низький рівень – 0,5 – 20 балів; середній 20,5 – 70 балів; високий – більше 70 балів. Зважаючи на статеві відмінності психологічної готовності, результати дослідження складових виокремлювались для військовослужбовців жіночої статі.

Загальний обсяг вибірки досліджуваних становив 610 осіб офіцерського складу прикордонної служби. З них 496 чоловіків і 114 жінок.

Зведені дані щодо дослідження складових психології готовності до успішної професійної діяльності представлені у таблиці 1.

Таблиця 1 – Стан психологічної готовності до успішної професійної діяльності

Блоки сформованості психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності	Кількість осіб, що знаходяться на відповідному рівні						Середній рівень	
	Високий		Середній		Низький			
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Блок № 1 (мотиваційно-професійний)	42	10	358	69	96	35	45,8	41,9
Блок № 2 (когнітивно-оцінний)	81	24	300	62	115	28	46,8	47,7
Блок № 3 (операційно-особистісний)	92	27	190	42	214	45	40,5	43,3
Блок № 4 (психологічно-вольовий)	146	28	268	62	82	20	53,0	51,3

Дані діагностичного етапу дослідження являли собою дві групи характеристик обстежуваних – соціально-демографічну й особистісно-психологічну. До першої відносилися характеристики віку й статі.

Другу становили чотири змінних (за блоками сформованості психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності), презентованих номінальними шкалами.

З урахуванням цих вимог, а також з природних причин (ротація особового складу, звільнення, довготривалі відпустки, відрядження) до контрольної групи було обрано 274 респонденти, серед яких 42 особи жіночої статі, до експериментальної групи потрапило 276 осіб, серед яких 46 жінок.

Статистична перевірка однорідності за рівнем сформованості блоків психології готовності здійснювалась за допомогою статистичного критерію χ^2 -критерій Пірсона.

При зіставленні двох емпіричних розподілів статистичні гіпотези будуються наступним чином:

Для прийняття чи спростування основної гіпотези обчислене за вибіркою емпіричне значення критерію порівнювалось із критичним значенням (для умов нашого дослідження 5,99 ($p \leq 0,05$) та 9,210 ($p \leq 0,01$)). Слід зазначити, що нами витримані всі обмеження даного критерію: вибірки є достатньо великими ($n \geq 30$), розряди ознаки мають більше двох значень та не перекриваються (одна й та

сама особа не може мати різні рівні сформованості психології (готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності) та розряди (перекривають увесь діапазон варіативності ознаки). Групування на розряди є однаковим для всіх вибірок, оскільки проводилося за однаковою методикою у всіх підрозділах, обраних для формувального експерименту.

Одержані емпіричні значення критерію порівнювались із критичними. Це порівняння дозволило із надійністю не менше 93 % стверджувати, що наприкінці формувального експерименту між респондентами контрольних і експериментальних груп існують значущі відмінності за рівнем сформованості кожного блоку розробленої моделі, кожен блок моделі є самостійним як за змістом, так і за психологічними можливостями впливу на загальний для діяльності офіцера рівень готовності до прикордонної діяльності.

Отже, проведене нами моделювання враховує наявні в охороні державного кордону процеси інформованості про наш об'єкт моделювання, визначає важливість факторів, параметрів щодо врахування їх взаємозв'язку, забезпечує підбір адекватного математичного апарату, формалізує умови складного соціального явища (наявність якісного характеру інформації про значну частину факторів, прагнення до формалізації яких призводить до ускладнення обчислень і одержання надто неточних результатів). При побудові й оцінці нашої моделі неможливо здійснити пряму перевірку відповідності моделі й оригіналу, тому що вона стосується майбутнього стану об'єкта, який ми досліджуємо. При цьому наш об'єкт існує, але ми не знаємо, які зміни з ним можуть відбутися в майбутньому.

При зміні характеру процесів охорони державного кордону (перехід від охорони кордону до його захисту і навпаки) модель готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності може бути відкоригована (доповнена, уточнена) психологом прикордонного загону.

Перехід від висновків, одержаних на моделі, до висновків, які можуть бути використані в реальній дійсності, нами здійснено в подальшому при побудові професіограм та алгоритму тестування офіцерського складу.

Для побудови професіограм нами виділені ключові посади офіцерів, напрями діяльності яких характеризують найголовніші функції професійної діяльності прикордонної служби.

Використовуючи результати нашого дослідження та ґрунтуючись на результатах моделювання, нами експериментально виведені психологічні особливості, якими повинні бути наділені офіцери прикордонної служби, які б забезпечили виконання завдань з охорони державного кордону на якісному, ефективному рівні, оперативно та законно.

Враховуючи актуальність психології готовності в сучасній системі безпекових координат, нами розроблена методика вивчення психології готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника. Методика може використовуватися і під час навчання офіцера-прикордонника для призову їх з запасу в підрозділи, які безпосередньо охороняють кордон.

При складанні методики враховані: результати емпіричного дослідження готовності офіцера-прикордонника за визначеними нами методиками, складові

моделі психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, мотивація офіцера-прикордонника до професійної діяльності, сформовані професіограми основних прикордонних професій.

За опрацьованою методикою у Державній службі інтелектуальної власності України зареєстровано авторське право на твір від 21.11.2014 року № 57317.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання проблеми готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. У межах дослідження з'ясовано її компонентний склад, зміст, структуру, умови та перспективи застосування результатів дослідження готовності офіцерів-прикордонників до професійної діяльності. Проведене дослідження підтвердило висунуті гіпотези, окреслені завдання вирішені, що дозволяє сформулювати наступне:

1. Результати теоретичного аналізу дають підстави для виокремлення в якості сформованого самостійного поняття готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника, яка проявляється, розвивається і діє в багатовимірному професійному середовищі людини і прикордонному середовищі зокрема, як професійний саморозвиток і направлена професійна активність офіцера-прикордонника для вирішення завдань охорони державного кордону. Узагальнення підходів дало змогу визначити, що психологія готовності до діяльності – складний, ціленаправлений прояв особистості, який реалізовується через певну мету й досягає результату.

2. Теоретико-методологічний аналіз показав, що проблема готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника є малодослідженою в загальній психології, оскільки сучасною психологічною наукою досліджувались проблеми готовності до навчання, екстремальності, навантажень, лідерства, компетентності та суб'єктності офіцера-професіонала. Недостатній методологічний потенціал досліджуваної проблеми готовності офіцера-прикордонника спонукав здобувача розробити авторську модель психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, в якій реалізовується інтердивідуальний та інтраіндивідуальний параметри особистості офіцера. В ході дослідження обґрунтовані сутність, структура, механізми психології готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника як інтегральне психічне утворення, компоненти якої перебувають в єдності й взаємозв'язку, і сама структура постійно розвивається та перетворюється.

3. Результати дослідження вказують, зокрема те, що готовність до професійної діяльності офіцерів-прикордонників складається із таких компонентів, як стилі керівництва, орієнтаційні стилі професійного спілкування, ситуативно-особистісна орієнтація, комунікативні та організаційні здібності. Зокрема доведено, що найбільш ефективними для професійної діяльності офіцера-прикордонника є змішані стилі керівництва і професійного спілкування, зокрема демократично-авторитарний і авторитарно-демократично-ліберальний,

а також спрямованість на процес діяльності, її результат та наслідки, а також на колективну взаємодію. Показником готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності є змішаний тип ситуативно-особистісної орієнтації, зокрема спрямованість на професійні інтереси, психологічний клімат колективу, в якому проходить служба офіцера, стосунки з прикордонниками та офіційній субординації, як між членами військового колективу (підрозділу), так і з керівною ланкою вищого рівня (штабу). Емпірично доведено, що для ефективного виконання своїх професійних обов'язків офіцери-прикордонники повинні мати розвинені організаційні та комунікативні здібності, що виявляються у колегіальному прийнятті рішень, структуризації стосунків «керівник-підлеглий», колективній відповідальності за наявні прорахунки, однак в екстремальних умовах необхідно використовувати авторитарний стиль керівництва, одноосібно приймати рішення та нести за них персональну відповідальність.

4. Визначення змісту психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності дозволяє оптимізувати процес підготовки офіцера-керівника до виконання завдань охорони державного кордону України. Створена нами модель містить такі компоненти готовності до діяльності, як організаційні здібності, активність, ступінь втомлюваності, стан психічного здоров'я, характер, фізичний стан організму, при цьому виділяємо активний, виконавський і самодостатній тип психологічної готовності до діяльності (блок 1); особливості мислення і пам'яті (блок 2); управлінська діяльність (блок 3); психологічні якості успішної професійної діяльності та якості, які перешкоджають професійній діяльності (блок 4); мотиваційно-професійний, когнітивно-оцінний, операційно-особистісний, психологічно-вольовий компоненти готовності до професійної діяльності (блок 5); особистісна орієнтованість (блок 6).

5. Узагальнення існуючих підходів дало змогу визначити такі компоненти готовності до діяльності: відповідальність за виконання завдань, почуття обов'язку (*мотиваційний компонент*), розширення знань і уявлень про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості, володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетентностями (*орієнтаційний компонент*), самоконтроль, самообілізація, вміння управляти діями підлеглих (*вольовий компонент*), спроможність самооцінки своєї підготовленості (*оцінний компонент*).

6. Рівень впливу складових психології готовності в індивідуальному прояві діяльності офіцера-прикордонника на ступінь виконання ним завдань охорони державного кордону залежить від напрямку, функції охорони державного кордону, посади, на якій здійснюється професійна діяльність, рівнів розвитку психологічних і особистісних якостей офіцера. З'ясовано, що посилення активізації професійної діяльності опосередковано пов'язане з посиленням ступеню взаємодії і зв'язку складових компонентів психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, в першу чергу, мотиваційного, вольового, операційного.

7. Доведено існування гендерних відмінностей у сформованості різних компонентів готовності до діяльності офіцерів-прикордонників, зокрема жінкам більше властивий демократичний стиль управління, а авторитарність у них виявляється на початку і наприкінці несення служби, натомість чоловікам притаманні авторитарний і ліберальний стилі керівництва. Офіцерам, старшим за 40 років, властива більша ліберальність й, водночас, суттєво менша спрямованість на інтереси професії, що може бути пов'язано зі зниженням мотивації професійної діяльності у зв'язку із можливим звільненням у запас.

8. Готовність офіцера-прикордонника до професійної діяльності є інтегральним психічним утворенням, що забезпечується як мотиваційно-професійним, когнітивно-оцінним, операційно-особистісним, психологічно-вольовим компонентами, так і особливостями несення служби у конкретних умовах прикордонної діяльності. Створена нами модель готовності до діяльності офіцера-прикордонника може бути використана як у процесі навчання майбутніх офіцерів, так і при їх перепідготовці чи підвищенні кваліфікації.

9. Розроблена методика емпіричного дослідження готовності до професійної діяльності офіцерів-прикордонників передбачає три етапи: підготовчий, практичний та підсумковий. Система дозволяє визначити рівень сформованості особистісного, мотиваційного, операційного, вольового, психологічного, професійного та оцінного компонентів готовності до професійної діяльності офіцерів-прикордонників. На наш погляд, висновки про наявний рівень готовності будуть глибшими, якщо дослідник (керівник, кадровий орган, психолог загону) враховуватиме результати діяльності офіцера-прикордонника, навчань, екзаменів, кваліфікації, його дисципліну, досягнення і невдачі, тобто ті критерії, які є доступними в ході оперативно-службової діяльності підрозділу, не вимагатимуть додаткових зусиль з їх отримання, узагальнення та аналізу.

10. Розвиток психології готовності офіцера-прикордонника у процесі професійного становлення перебуває в прямій залежності від динаміки професійно значущих характеристик, гендерних відмінностей, співвідношення внутрішніх і зовнішніх умов діяльності. Доведено, що через таку різну динамічність на виконання професійних обов'язків орієнтовані менш як половина досліджуваних офіцерів-прикордонників, при цьому основним мотиваційним чинником вони вважають рівень заробітної платні. Відповідно спостерігається низький рівень задоволеності професійною діяльністю.

Перспективним методом розвитку готовності до діяльності є застосований в ході експерименту з офіцерським складом метод вирішення реальних ситуацій державного кордону. Перспективність такого підходу полягає в тому, що в основу діяльності офіцера-прикордонника закладений принцип: офіцер-керівник. В деякій мірі на момент вирішення таких ситуацій посада, яку офіцер займає, ніби знівелюється, і офіцер наділяється усією повнотою прикордонної влади, яка потрібна для вирішення конкретної ситуації кордону, тобто задіюються усі елементи психології готовності до професійної діяльності, і в подальшому

формується психологічні позиції, адекватні вирішенню майбутнього бойового завдання в діяльності офіцера-прикордонника.

Теоретико-методологічні висновки і практичні результати свідчать про появу нового напрямку досліджень – психології готовності офіцера в умовах охорони державного кордону.

Перспективами подальших досліджень можуть бути: вивчення психології готовності офіцерів морської охорони, авіації, логістики, міжнародно-правової роботи, прикордонних кадрів і вплив на таку готовність соціального середовища, розробка концепції підготовки прикордонних кадрів з урахуванням парадигм психології готовності до прикордонної діяльності, розроблення сучасних технологій підготовки, навчання, перепідготовки офіцерів-прикордонників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Мул С. А. Психологія готовності офіцера до прикордонної діяльності : монографія / С. А. Мул. – К. : Довіра, 2015. – 319 с.

Авторське право на твір

2. Мул С. А. Комплекс тестів, які дозволяють оцінити психологічну готовність кандидата до виконання майбутніх посадових обов'язків : науковий твір / С. А. Мул [авторське право на твір] // Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір Державної служби інтелектуальної власності України. – № 57317. – Реєстрація 21.11.2014.

Статті у фахових виданнях із психології, включених до переліку, затвердженого МОН України

3. Мул С. А. Сутність пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю, шляхи підвищення її ефективності / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2011. – Т. X, вип. 20. С. 292–298.

4. Мул С. А. Емоційно-вольова стійкість як умова ефективності пізнавальної діяльності офіцера-керівника в особливих умовах / С. А. Мул // Збірник наукових праць № 60. Серія: педагогічні та психологічні науки / голов. ред. Потапчук Є. М. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. С. 165–168.

5. Мул С. А. Відчуття, сприйняття і увага керівника-прикордонника / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2012. – Т. X, вип. 22. – С. 418–429.

6. Мул С. А. Мислення офіцера і підвищення його ефективності / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2012. – Т. X, вип. 23. – С. 939–947.

7. Мул С. А. Аналіз комунікативно-організаційних схильностей офіцера-прикордонника / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових

праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2013. – Т. X, вип. 25. – С. 341–349.

8. Мул С. А. Психологічні механізми оцінки обстановки на державному кордоні прикордонним керівником / С. А. Мул // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки / голов. ред. В. В. Райко. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. – № 4 (69). – С. 358–368.

9. Мул С. А. Запам'ятовування, збереження та відтворення інформації прикордонним керівником / С. А. Мул // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 19. – С. 462–472.

10. Мул С. А. Результати дослідження стилів керівництва в охороні державного кордону прикордонним офіцером / С. А. Мул // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 22. – С. 357–364.

11. Мул С. А. Експериментальне дослідження стратегій поведінкової активності в стресових умовах / С. А. Мул // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : зб. наук. праць / за ред. І. М. Коваль. – Одеса, 2013. – Т. 18, вип. 4. – С. 229–233.

12. Мул С. А. Формування психологічної готовності офіцерів до прикордонної діяльності / Мул С. А. // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського [Серія «Психологічні науки»] : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв, 2014. – Вип. 2.13. – С. 161–166.

13. Мул С. А. Стили роботи з документами в діяльності офіцера-прикордонника / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – Т. VII, вип. 34. – С. 121–129.

14. Мул С. А. Психологічна модель готовності офіцера-прикордонника до професійної готовності / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2014. – Т. XII, вип. 20. – С. 228–236.

15. Мул С. А. Результати статистичної перевірки однорідності за рівнем сформованості структурних компонентів психології готовності офіцера-прикордонника до професійної готовності / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2014. – Т. X, вип. 26. – С. 514–524.

16. Мул С. А. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів оперативних підрозділів / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія : збірник

наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2015. – Т. X, вип. 27. – С. 344–353.

17. Мул С. А. Диференційні характеристики професійної діяльності офіцера прикордонного контролю / С. А. Мул // Актуальні проблеми психології. Психологія творчості : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2015. – Т. XII, вип. 21. – С. 258–266.

18. Мул С. А. Мотивація як передумова психології готовності до професійної діяльності прикордонника / С. А. Мул // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка» : зб. наук. праць / відп. ред. І. Д. Пасічник. – Острог, 2014. – Вип. 30. – С. 96–101.

19. Мул С. А. Диференційні характеристики професійної діяльності офіцера прикордонної служби / С. А. Мул // Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць // за ред. Стасюк В. В. – К. : НУОУ, 2015. – № 2 (45). – С. 147–152.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях та виданнях, включених до наукометричних баз

20. Mul S. A. Psychological peculiarities of professional activities of border control personnel. / S. A. Mul // Science, Technology and Higher Education : journal editor-in-Chief: Karen C. Cohen. – Westwood-Canada. – 2014. – С. 394–398.

21. Мул С. А. Результати дослідження нервово-психічної нестійкості співробітника правоохоронного органу / С. А. Мул // Science and Education a new dimension pedagogy and psychology : journal / editor Xénia Vámos. – Budapest, 2014. – II (11). – С. 90–92.

22. Mul Sergey Psychological peculiarities of professional activities of border guard service personnel / S. Mul // E uropaische Fachhochschule. European Applied Sciences.-Stuttgart. : journal / editor Zeller E. – 2014 – № 5. – С. 75–78.

23. Mul S. A. Situational and personal orientations of the chief and its impact on the readiness to professional activity / S. A. Mul // Problems of Modern Psychology: Collection of papers of Kamiannets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / edited by S. D. Maksimenko, L. A. Onufriieva. – Kamiannets-Podilsky : Aksioma, 2014 – Issue 25. – С. 300–314.

Статті в інших наукових виданнях та тези матеріалів конференцій

24. Мул С. А. Емоційно-вольова стійкість, як умова ефективності пізнавальної діяльності офіцера-керівника в особливих умовах / С. А. Мул // Психологія в Україні: єдність минулого та сучасного : матер. всеукр. наук.-практ. конференції (20 груд. 2011 р.) / [відповід. ред. Г. Дем'янчук. – Київ, 2011. – С. 68–69.

25. Мул С. А. Сутність пізнавальної діяльності керівника прикордонного контролю / С. А. Мул // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези IV Всеукр. наук.-

практ. конф. (Хмельницький, 18 лист. 2011 р.) / Національна академія ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. – С. 285–286

26. Мул С. А. Деякі психологічні аспекти мовленевої діяльності прикордонного керівника / С. А. Мул // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези V Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 07 груд. 2012 р.) / Національна академія ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. – С. 129–131.

27. Мул С. А. Професійна діяльність у психології готовності / С. А. Мул // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15 лист. 2013 р.) / Національна академія ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2013. – С. 453–455.

28. Мул С. А. Психологічні особливості особистості офіцера-прикордонника як запорука успішної професійної діяльності / С. А. Мул // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25 лист. 2014 р.) / Національна академія ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. – С. 226–229.

29. Мул С. А. Дослідження рівня прикордонних мотивацій в професійній діяльності офіцера-прикордонника / С. А. Мул // Особистість у сучасному світі : матер. III всеукр. психологічного конгресу з між нар. участю (Київ, 15 лист. 2015 р.) / [Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України]. – К., 2015. – С. 307–312.

30. Мул С. А. Психологічна модель готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності / С. А. Мул // Історія, сучасність та перспективи розвитку Державної прикордонної служби та охорони державного кордону : матер. міжнар. наук.-практ. конф. : (Хмельницький, 26 тр. 2015 р.) / Національна академія ДПСУ ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. – С. 376–378.

31. Мул С. А. Современные психологические взгляды на готовность к профессиональной деятельности / С. А. Мул // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент (20 груд. 2015 р.) : зб. наук. праць / за ред. В. Б. Євтуха. – Київ, 2013. – Вип.14. – С. 147–152.

32. Мул С. А. Психологічні особливості управлінської діяльності командира підрозділу в умовах застосування військ / С. А. Мул // Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід / за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : НУОУ, 2012. – Ч. 1. – С. 179–189.

АНОТАЦІЇ

Мул С. А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2016.

На основі теоретико-експериментального дослідження розкрито структуру готовності до професійної діяльності офіцера-прикордонника. Розроблено модель психології готовності прикордонного офіцера до професійної діяльності, яка дозволила розкрити сутність, компонентний склад, зміст, структуру, умови і шляхи розвитку готовності до виконання завдань за призначенням.

Показано, що рівень впливу психологічних складових готовності в індивідуальному проявленні діяльності офіцера-прикордонника на ступінь виконання ним завдань охорони державного кордону залежить від напрямку служби, посади на якій здійснюється професійна діяльність, рівнів розвитку психологічних і особистісних якостей офіцера.

У роботі показано, що готовність до професійної діяльності офіцерів-прикордонників складається із таких компонентів, як стилі керівництва, орієнтаційні стилі професійного спілкування, комунікативні та організаційні здібності. Зокрема, доведено, що найбільш ефективними для професійної діяльності офіцера-прикордонника є змішані стилі керівництва і професійного спілкування: демократично-авторитарний і авторитарно-демократично-ліберальний, а також направленість на процес діяльності, її результат і наслідки, колективну взаємодію. Показником готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності є змішаний тип ситуативно-особистісної орієнтації, зокрема, направленість на професійний інтерес, психологічний клімат в колективі, в якому проходить служба офіцера, відношення з прикордонниками й офіційна субординація, як між членами військового колективу (підрозділу), так і з керівною ланкою вищого рівня (штабу). Емпірично доведено, що для ефективного виконання своїх професійних обов'язків офіцери-прикордонники повинні мати розвинуті організаційні і комунікативні здібності, які проявляються в колективному прийнятті рішень, структуризації відношень «керівник-підлеглий», колективній відповідальності за прорахунки.

Показано та доведено, що існують гендерні відмінності у сформованості різних компонентів готовності до діяльності офіцерів-прикордонників, зокрема жінкам притаманний демократичний стиль управління, а авторитарність в них проявляється на початку і в кінці несення служби, а чоловікам притаманний авторитарний і ліберальний стилі керівництва. Офіцерам, старше 40 років властива велика ліберальність, і одночасно, зменшена направленість на інтереси справи, що пов'язується зі зниженням мотивації професійної діяльності через звільнення.

Визначено зміст психології готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності, що дає змогу оптимізувати процес підготовки офіцера-керівника в умовах програм навчальних закладів, системи перепідготовки та підвищення кваліфікації офіцерського корпусу, підвищення професійно-психологічного рівня офіцера-прикордонника до виконання завдань охорони державного кордону України.

Ключові слова: професійна діяльність офіцера-прикордонника, готовність до професійної діяльності, готовність до діяльності офіцера-прикордонника, прикордонна служба, особистість офіцера-прикордонника.

Мул С. А. Психология готовности офицера-пограничника к профессиональной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2016.

На основе теоретико-экспериментального исследования раскрыта структура готовности к профессиональной деятельности офицера-пограничника. Разработана модель психологии готовности пограничного офицера к профессиональной деятельности, которая позволила раскрыть сущность, компонентный состав, содержание, структуру, условия и пути развития готовности к выполнению задач по назначению.

Показано, что уровень влияния психологических составляющих готовности в индивидуальном проявлении деятельности офицера-пограничника на степень выполнения им задач охраны государственной границы зависит от направления службы, должности на которой осуществляется профессиональная деятельность, уровней развития психологических и личностных качеств офицера.

В работе показано, что готовность к профессиональной деятельности офицеров-пограничников состоит из таких компонентов, как стили руководства, ориентационные стили профессионального общения, коммуникативные и организационные способности. В частности, доказано, что наиболее эффективными для профессиональной деятельности офицера-пограничника есть смешанные стили руководства и профессионального общения: демократически-авторитарный и авторитарно-демократическо-либеральный, а также направленность на процесс деятельности, ее результат и последствия, коллективное взаимодействие. Показателем готовности офицера-пограничника к профессиональной деятельности является смешанный тип ситуативно-личностной ориентации, в частности, направленность на профессиональные интересы, психологический климат коллектива, в котором проходит служба офицера, отношения с пограничниками и официальной субординации, как между членами воинского коллектива (подразделения), так и с руководящим звеном высшего уровня (штаба). Эмпирически доказано, что для эффективного выполнения своих профессиональных обязанностей офицеры-пограничники должны иметь развитые организационные и коммуникативные способности, которые проявляются в коллегиальном принятии решений, структуризации отношений «руководитель-подчиненный», коллективной ответственности за имеющиеся просчеты.

Показано и доказано существование половых различий в сформированности различных компонентов готовности к деятельности офицеров-пограничников, в частности, женщинам присущ демократический стиль управления, а авторитарность у проявляется в начале и в конце несения службы, зато мужчинам присущи авторитарный и либеральный стили руководства. Офицерам старше 40 лет свойственна большая либеральность и, одновременно, существенно меньшая направленность на интересы дела, что может быть связано со снижением мотивации профессиональной деятельности в связи с увольнением.

Определено содержание психологии готовности офицера-пограничника к профессиональной деятельности, что позволяет оптимизировать процесс подготовки офицера-руководителя в условиях программ учебных заведений, в системе переподготовки и повышения квалификации офицерского корпуса, повышения профессионально-психологического уровня офицера-пограничника к выполнению задач охраны государственной границы Украины, в том числе и в мобилизационный период.

Ключевые слова: профессиональная деятельность офицера-пограничника, готовность к профессиональной деятельности, готовность к деятельности офицера-пограничника, пограничная служба, личность офицера-пограничника.

Mule S. A. Psychology border guard officer readiness to professional activity. – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of psychological sciences, specialty 19.00.01 – general psychology, history of psychology. – G. S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine, Kyiv, 2016.

Based on the theoretical study reveals structure experimental process of readiness for professional border guard officer. The model of psychology border officer readiness to professional activity which allowed to reveal the nature, composition, contents, structure, conditions and ways of readiness to perform tasks.

It is shown that the willingness of officers to professional-border consists of the following components as management style, orientation of professional communication styles, communication and organizational skills.

It is shown that willingness to professional activity of border guards consist of the following components: leadership (management) styles, orientation styles of professional communication, communication and organizational skills. In particular, it is proved that the most effective styles for professional activity of border guards are mixed styles of leadership (management) and professional communication: the democratic-authoritarian and the authoritarian-democratic-liberal, as well as commitment to the activity process, its results and consequences, collective interaction. Border guard's availability measure to the professional activity is mixed type of situational and personal orientation, including direction on professional interest, psychological climate in the team, where the officer serves, relations with border guards and official subordination as between members of the military team (subdivision) and senior management of higher level (headquarters). It is empirically proved that for effective performance of professional duties border guards should have developed organization and communication skills, manifested in the collective decision-making, structuring the manager-subordinate relationships, collective responsibility for mistakes.

It is shown and proved, that there are sex differences in the formation of the various components of preparedness of officers of border guards. In particular, women inherent in democratic management style and authoritarianism is manifested at the beginning and end of service. The men inherent in authoritarian and liberal leadership (management) style. Officers over 40 inherent in high liberality, and

simultaneously, reduced orientation to the interests of the case, what is linked with decreased motivation of professional activity according to release.

Determining the content of psychology readiness officer border guards to the profession that allows you to optimize the training officer manager in terms of programs education, retraining and advanced training of the officer corps, professional and psychological level officer border guards to the tasks of the state border of Ukraine including the mobilization period.

Key words: professional activities of border guard officer, readiness for professional activity, readiness for the border guard officers activity, border Guard service, Border Guard officer personality.

Підписано до друку 29.04.2016. Формат 60x84/16.

Умов. друк. арк. 1.9. Тираж 100 прим. Зам. № 474

Видавництво Національної академії

Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3010 від 22.10.2007